

A folyamatműszerezés érzékelői

Az érzékelők statikus és dinamikus tulajdonságai – 2.

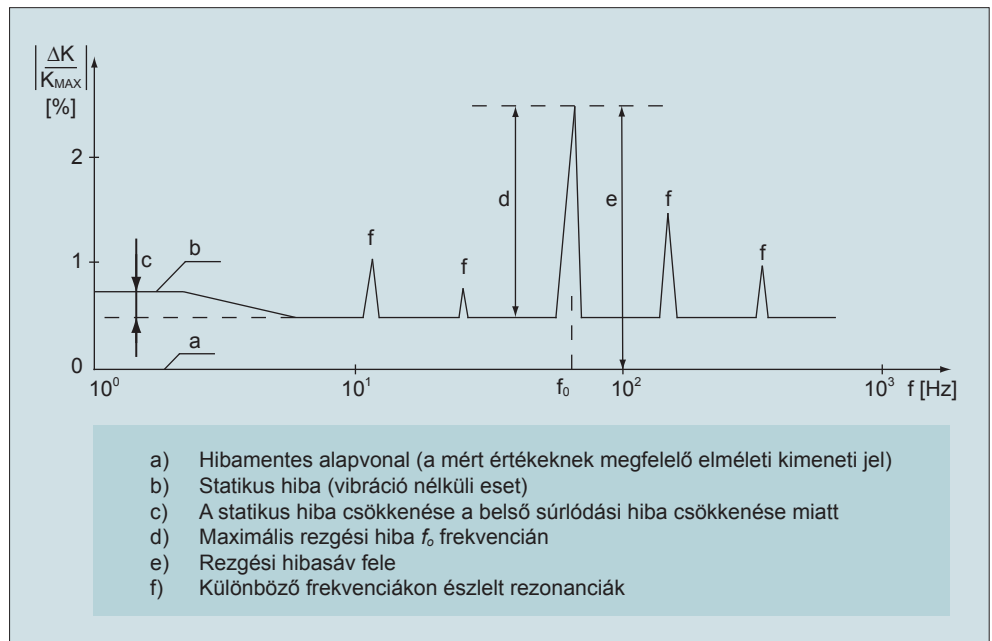
Dr. Fock Károly

A folyamatműszerezés érzékelőivel foglalkozó cikksorozat soron következő részében az érzékelők statikus és dinamikus tulajdonságát leíró karakterisztikák tárgyalásának keretében a környezeti hatásokkal és azok csökkentési vagy kiküszöbölési lehetőségeivel foglalkozunk.

Környezeti hatások a statikus karakterisztikára

Az érzékelők működését leíró statikus karakterisztika módosulni fog, ha a mérési körülmények megváltoznak, vagyis azok a paraméterek, amelyek az érzékelők kimeneti jelének megváltozásában a bemeneti jel mellett még szerepet játszanak, nem állandóak. Ezzel a valóságos viszonyok között számolnunk kell.

Az előző részben részletesen foglalkoztunk a **működési környezeti hatások** között a **hőmérséklettel**. A továbbiakban újabb hatásokkal ismerkedünk meg. Az érzékelő konkrét felépítése és működési elve határozza meg a zavaró mennyiségekre vonatkozó érzékenységet.

Gyorsulási hiba

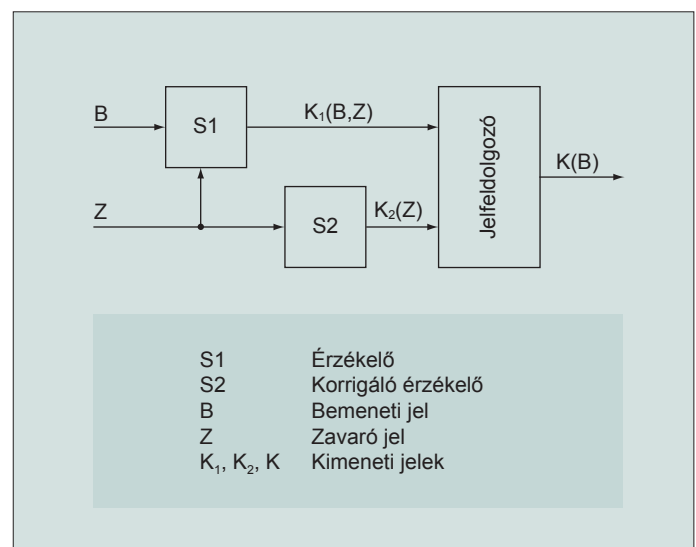
A gyorsulás vektormennyiség, és ha hatását vizsgálni kívánjuk, akkor a gyorsulásvektort az érzékelőhöz rögzített koordináta-rendszerben kell elhelyeznünk, és az érzékelő gyorsulásérzékenységét is – mint zavaró környezeti hatást – ebben a koordináta-rendszerben kell vizsgálnunk. Az érzékelők ugyanis nem azonosan viselkednek a gyorsulással szemben a különböző irányokban. Ennek belső mechanikai szerkezeti okai vannak. Az érzékelőben található tömeggel, rugóval és csillapítással rendelkező alkatrészek ugyanis mechanikai lengő rendszerek, amelyek kényszermozgása a gerjesztés frekvenciáján kívül annak irányától is függ.

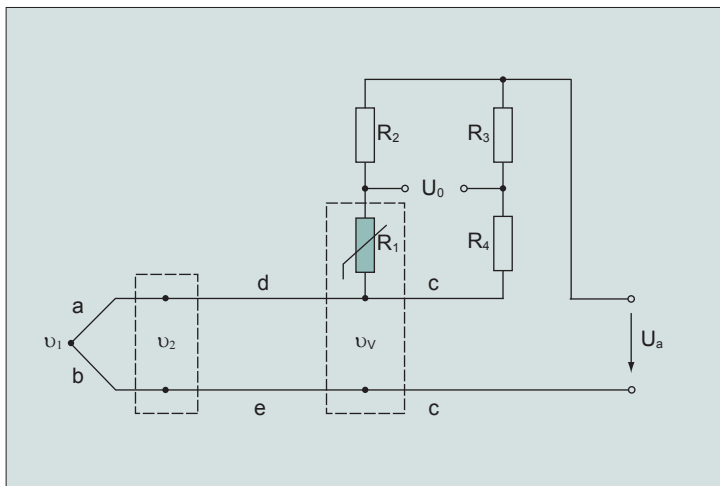
A gyorsulási hiba a zavaró hatás időbeli változásától függően lehet *statikus* vagy *dinamikus*.

A *statikus* gyorsulási hiba az érzékelőnek a *g* nehézségi gyorsulásvektorhoz viszonyított helyzetétől függ, neve: helyzethiba (közismert pl. a tücsapágyas, nagyérzékenységű elektromechanikus műszerek helyzethibája, amelynek definícióját szabvány is rögzíti). A nagyérzékenységű, nyúlásmérő ellenállást és rugót vagy membránt tartalmazó erő- és nyomásmérők pl. a tapasztalat szerint helyzethüggök is. A többnyire ingát tartalmazó dőlésmérők (másodlagos villamos jelátalakítással) szintén érzékenyek a szerelési helyzetre.

1. ábra Gyorsulási hibák definíciója

2. ábra Korrekciós mérés blokkvázlata

3. ábra Hőelem a csatlakozási hőmérséklet korrekciójával

A *dinamikus* gyorsulási hibát mechanikai rezgések során érzékeljük. A rezgési frekvencia változása során az érzékelő belső alkatrészei – mint egy-egy mechanikai lengőrendszer saját rezonanciafrekvenciával – diszkrét frekvenciákon jelentős hibát okozhatnak. Az érzékelők tipikus rezgési hibadiagramja látható az 1. ábrán, amelyen a frekvencia függvényében a rezgési hiba abszolút értékeinek a változásai vannak feltüntetve (egy megadott koordináta irányban).

A rezgési hibadiagram néhány jellegzetessége:

- Az alacsony frekvenciatarományban a frekvencia növelésével elképzelhető a gyorsulási hiba csökkenése, ha az érzékelő belsőjében súrlódó, mozgó alkatrészek is voltak. A nyugvó és a mozgó súrlódási hiba közti különbséget belső súrlódási hibának hívjuk (az 1. ábrán *c*-vel jelölve).
- Egyes frekvenciákon a belső alkatrészek dinamikai tulajdonságaitól függően rezonanciajelenségek – és ezáltal jelentős hibák léphetnek fel (*f*-jelű csúcsok).
- Az ábrában a *d* maximális rezgési hiba a bejelölt f_0 frekvenciánál van, és ez határozza meg a rezgési hibasáv felét (*e*).
- Mivel mechanikai hatásokról van szó, a vizsgált frekvenciatartomány maximális értéke általában 1000 Hz körüli érték.

A környezeti nyomás megváltozásának a hatása

A légiközlekedés, az űrhajózás, a bányászat, a mélytengeri kutatás stb. többek között nagyszámú érzékelő felhasználását is igényli, ami a működés során azt feltételezi, hogy ezeknek az eszközöknek a túlnyomás skálatartományában a $-1...+10^3$ bar környezeti nyomástartományban is működniük kell.

A környezeti nyomás mechanikai deformációkat, az anyagi tulajdonságok és a termikus viszonyok megváltozását okozhatja, nagyfeszültségű berendezésekben nyomáscsökkenéskor koronakisülések jöhetnek létre stb.

A felsorolt hatások a működőképesség megmaradását feltételezve a statikus karakterisztika torzulását eredményezhetik, ami az általánosan elfogadott módon pl. hibasávval jellemezhető.

Szerelési hibák

Az érzékelő beépítésénél előforduló mechanikai hatásokról van szó, amikor pl. az érzékelőt egy nem tökéletesen sík felületre csavarozzák, vagy egy tömítés leszorító csavarját a kellenél nagyobb nyomatékkkal húzzák meg, és ezáltal deformációk keletkeznek stb.

A szerelési hiba tehát a mechanikai deformációból ered, amely a beszerelés során keletkezhet. Értékét nem lehet specifikálni, gondos körültekintéssel és munkavégzéssel a hibát el lehet

kerülni. Kedvező eset, ha mód nyílik arra, hogy a beépített eszközt in-situ újra kalibrálni lehet.

Egyéb működési környezeti hatások

A részleteket nem elemelve, fontos felhívni a figyelmet még néhány működés során bekövetkező környezeti hatásra:

- nedvesség vagy folyadék behatolása az érzékelő belsejébe,
- nagy sókoncentrációjú környezeti atmoszféra korróziós hatása,
- a mérendő gázok és folyadékok tulajdonságainak megváltozása,
- a környező elektromágneses tér hatása az érzékelő elemekre, integrált áramkörökre,
- nukleáris és ionizáló sugárzások hatása az érzékelő belső elemekre.

Működésen kívüli környezeti hatások

A tárolás, szállítás, kereskedelem során bekövetkező környezeti hatások befolyásolhatják az érzékelő mérés technikai tulajdonságait. Ennek elkerülése érdekében az adatlapok közlik azokat a határadatokat, amelyeket a működőképesség betartásához túllépni nem szabad. Fontos szempont a fentiekben túlmenően a tárolhatóság maximális időtartama is.

Ide tartoznak még azok az esetek is, amikor egy érzékelő olyan körülmények közé kerül, hogy időlegesen működésképtelenné válik. Pl. egy hűtést igénylő fény- vagy sugárzásérzékelő szobahőmérsékletre melegszik, egy műholdon elhelyezett érzékelőt a felfövés során nemkívánatos rezgés éri, a mérendő közeg nem kívánt halmazállapot-változása következik be stb.

A környezeti hatások csökkentésének módszerei

Az érzékelők működésmódjának, anyagának, gyártástechnológiájának kiválasztása során az egyik legfontosabb szempont az, hogy a zavaró paraméterek hatása a lehető legkisebb legyen. Mivel ezek befolyását megszüntetni általában nem lehet, csak pótlólagos intézkedésekkel lehet hatásukat csökkenteni.

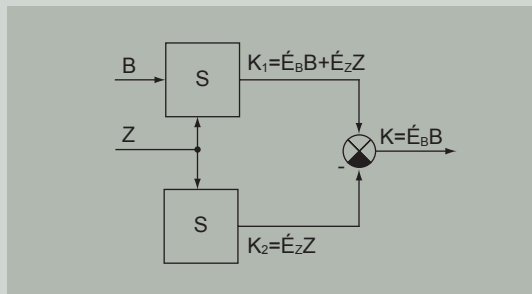
Korrekción

A mérés technika elterjedésének kezdeti szakaszában – amikor még más módszert nemigen ismertek –, ill. napjainkban – amikor az érzékelési és jelfeldolgozási módszerek egyre sokrétűbbek és modernebbek lettek –, használták és egyre gyakrabban használják a korrekciót.

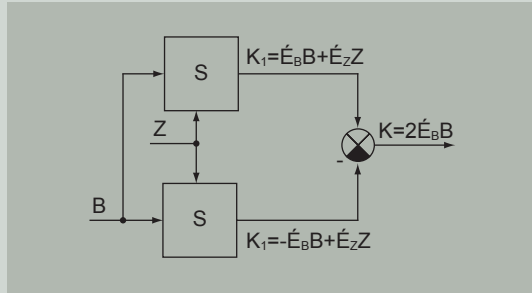
A módszer bemutatásához feltételezzük (2. ábra), hogy a *B* bemeneti mennyiségén kívül 1 db *Z* zavarójel van, amelyet egy *S2* korrigáló érzékelővel külön mérünk. Amennyiben ismert a *B* mért és *Z* zavarójeltől függő $K_1(B,Z)$ és a *Z* zavarójeltől függő $K_2(Z)$ függvény, akkor szerencsés esetben tervezhető egy olyan jelfeldolgozó, amelyik fogadva ezt a két jelet, kimenetén már csak a mérendő bemeneti jeltől függő $K(B)$ jelet szolgáltatja.

A megoldás hatékonyságát befolyásolja, hogy az *S2* érzékelőnek is lehet zavarójele, és a jelfeldolgozó működésében is lehetnek pontatlanságok.

A korrekciós zavarójel-elhárításra tekintsük példának a 3. ábrán látható hőelemes mérőkapcsolást. A hőelem működéséhez a v_v csatlakozási hőmérséklet állandóságára lenne szükség – a klasszikus megoldás szerint egy termosztát felhasználásával. A modern hőelemes mérőkapcsolásokban (főleg az egy mérőhelyes esetekben) elhagyják a hidegpont termosztálását, és a v_v változó – és ezáltal zavaró – hőmérsékletet egy kiegyenlített hídkapcsolásba kötött, R_1 hőmérsékletfüggő ellenállással mérik, és a változást a híd kimeneti jelével korrigálják.

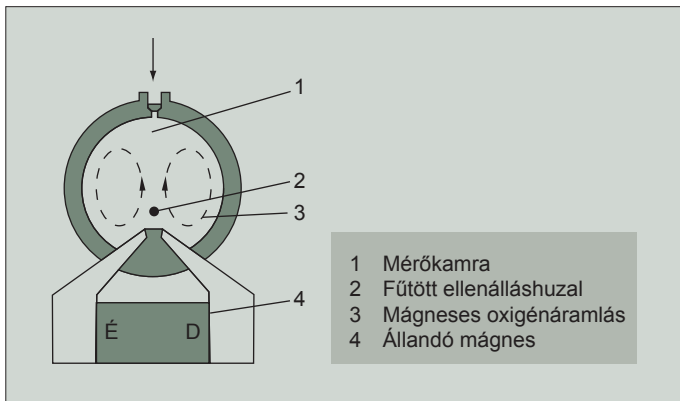
4.a ábra A mérendő jel csak az egyik érzékelőre hat

4.b ábra Differenciálkialakítás (kétszeres érzékenység)

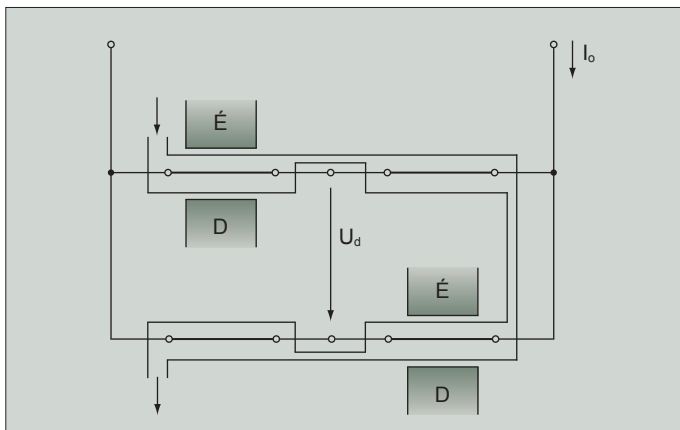
S	Érzékelő
B	Bemeneti jel
Z	Zavaró jel
K_1, K_2, K	Kimeneti jelek
E_B	Bemeneti jelre vonatkozó érzékenység
E_Z	Zavaró jelre vonatkozó érzékenység

4. ábra A különbségképzés megvalósítási lehetőségei

5. ábra A termomágneses oxigénelemző mérőkamrája

6. ábra A termomágneses oxigénelemző hídkapcsolású mérőköre

Az 1. ábrával való összehasonlításban S1 érzékelő a $d - e$ -jelű kompenzálóvezetékekkel kiegészített $a - b$ -jelű hőelem, a B bemeneti jel a v_t hőmérséklet, S2 érzékelő az R_t -jelű hőmérsékletfüggő ellenállás, a Z zavarójel a v_v hőmérséklet, a jelfeldolgozó pedig a hídkapcsolás.

Irodalmi adatok szerint¹ $v_v = 0 \dots 50 \text{ } ^\circ\text{C}$ hőmérséklet-változás esetén az abszolút hiba $0,5 \dots 1 \text{ } ^\circ\text{C}$ -ra csökken. A hiba további csökkentését a $d - e$ -jelű kompenzáló vezetékpár termofeszültségének, valamint a hídkapcsolás R_t -ellenállásfüggésének nem-linearitása akadályozza.

Különbségképzés

Kialakításához lineáris statikus karakterisztikájú, azonos érzékelőkre van szükség, és feltétel, hogy az érzékelők kimenetén a bemeneti- és a zavaró jel hatása szétválasztható legyen (4. ábra).

A felsorolt feltételek felhasználásával kétfajta megoldás jöhet szóba.

A 4. a ábrán látható blokkvázlatból kitűnik, hogy amíg a B mérendő mennyiség csak az egyik érzékelőre hat, addig a Z zavarójel mindkettőre. Az S érzékelők azonosságából következik a zavarójelre vonatkozó azonos E_Z érzékenység, tehát a különbségképzés után a K kimeneti jel csak B (lineáris) függvénye.

A 4. b ábrán látható változat az előbbi továbbfejlesztésének tekinthető. Ebben a megoldásban a B bemenő- és a Z zavarójel is mindkét érzékelőre hat, de úgy, hogy az érzékelők kimeneti jelében a bemenőjel ellentétes, a zavarójel azonos előjellel jelenik meg. A különbségképzés során a zavarójel-komponens kiesik, a bemenőjel pedig a kimeneten kétszeres E_B érzékenységű változást okoz. A bemenőjelre vonatkozó ellenkező előjellű, de azonos abszolút értékű érzékenységet az érzékelők speciális kialakításával kell biztosítani.

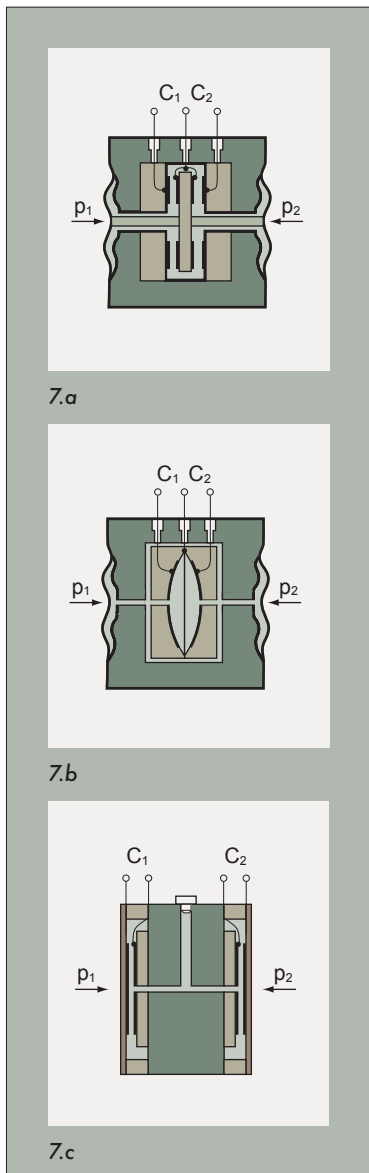
A különbségképzés 4. a ábrán látható megoldásához példaként tekintünk a termomágneses oxigénelemzőt, amelynek mérőkamrája a 5. ábrán, mérőköre pedig a 6. ábrán látható². Az oxigén paramágneses tulajdonságú, mágneses szuszceptibilitásának hőmérsékletfüggése következtében a mérőkamra belsejében egy – az oxigénkoncentrációtól függő – áramlás jön létre, ami hűti az állandó villamos árammal fűtött 2-jelű ellenálláshuzalt. Az ellenállás-változás az oxigén koncentrációjának a függvénye.

Zavaró paraméter a környezeti hőmérséklet-változás. Hatását egy kiegyenlített hídkapcsolással küszöbölik ki a 6. ábra szerint. Látható, hogy a mérendő gáz 4 db azonos méretű és kialakítású – azonos nagyságú árammal fűtött ellenálláshuzalt tartalmazó – mérőkamrán áramlik át, amelyből csak kettőben van az 5. ábrának megfelelő állandó mágnes. Az azonos fázisú zavarást – jelen esetben a környezeti hőmérséklet megváltozását – mind a 4 db hőmérsékletfüggő ellenállás egyformán érzékeli, azonos mértékű ellenállás-változásuk a híd kimenetén feszültségváltozást nem okoz.

A 4. b ábrán látható elvi megoldás differenciálkialakítású érzékelőt igényel. Példaként tekintünk a 7. ábra membrános nyomáskülönbség-mérőjéhez kialakított differenciálkondenzátorokat². A $p_1 - p_2$ nyomáskülönbség hatására membrándeformáció jön létre, ami egy differenciálkondenzátor $C_1 - C_2$ elemeinek az ellentétes irányú megváltozását eredményezi.

¹ V. S. Gutnyikov – A. Lenk – U. Mende: Sensorelektronik, VEB Verlag Technik Berlin, 1984.

² E. Schrüfer: Elektrische Meßtechnik (Messung elektrischer und nichtelektrischer Größen), 6. erweiterte Auflage, Carl Hanser Verlag München Wien, 1995.

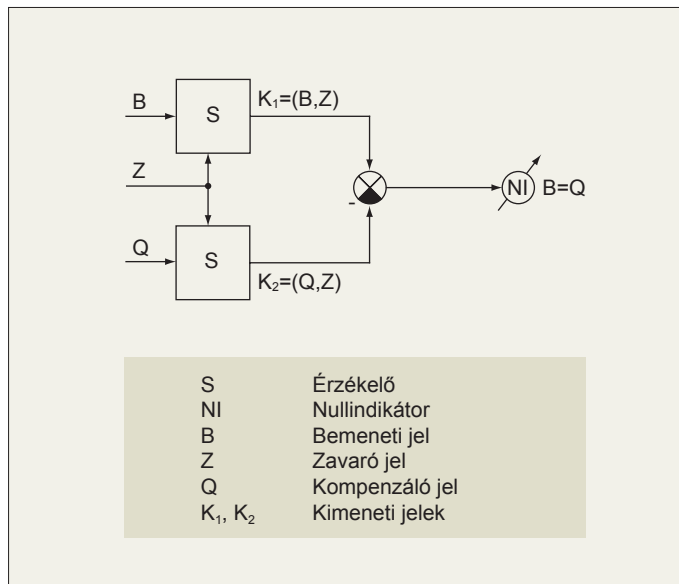
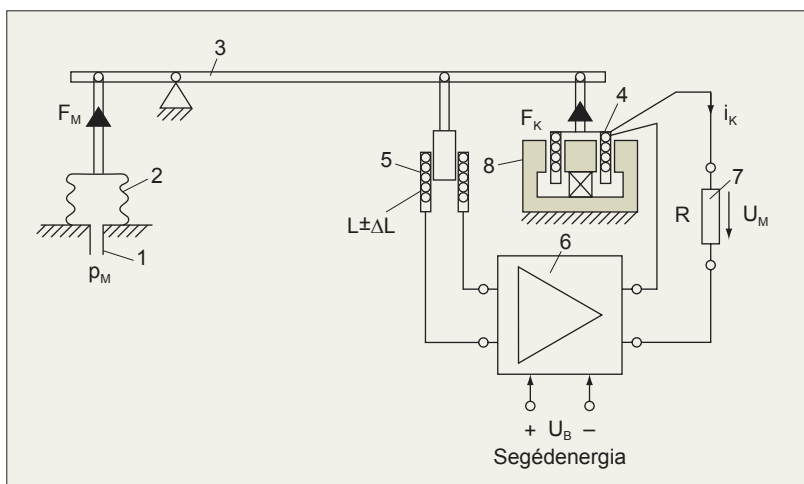
7. ábra Differenciálkondenzátorok nyomáskülönbség-mérőkben

- A 7. a ábrán a hullámos membránpárhoz csatlakoztatott középső rúd mozdul el tengelyirányban, ami a differenciálkondenzátor középső elektródáját mozdítja el.
- A 7. b ábrán a differenciálkondenzátor álló fegyverzetei gömbsüveg alakúra megmunkált, kerámiaára gőzölt fémrétegek. Az elválasztó membránok és a középső elektróda közötti tér szilikonolajjal van kitöltve. A működés során a középső membrán deformálódik, létrehozva ezzel a C_1 és C_2 kapacitás ellentétes irányú megváltozását.
- A 7. c ábrán a rugalmas síkmembránok és a kapacitások álló elektródáinak hordozói is Al_2O_3 -kerámiából készültek, az elektródákat vastagréteg technikával alakították ki. A szilikonolajjal feltöltött rendszerben nyomáskülönbség hatására a C_1 és C_2 kapacitások ellentétes irányú megváltozása jön létre.

Mindhárom megoldásban az érzékelők kimeneti jele a kapacitások megváltozásából származó impedanciaváltozás, ami kiegyenlített félhídkapcsolásban villamos feszültséggé alakítható át. A zavarójel a hőmérséklet, aminek megváltozása az olajtöltet dielektromos állandójának megváltozását, ill. hőtágulásokat eredményez.

A különbségképzés csak az additív hibákat küszöböli ki.

9. ábra Nyomatékkompenzációs túlnyomásmérő működési vázlat

8. ábra Kompenzációs mérőrendszer felépítése ($B=Q$, ha a nullindikátor 0-t jelez)

Kompenzáció

A megvalósításhoz két azonos érzékelő szükséges.

A mérendő mennyiség hatását a vele megegyező (vagy arányos) nagyságú ismert hatással egyenlítjük ki. Nemlineáris statikus karakterisztika esetén is alkalmazható.

A 8. ábrán látható blokkvázlat szerint a kiegyenlítés tényét a különbségképzést követően az NI-jelű nullindikátorról olvassuk le.

A kompenzáció lehet kézi és lehet automatikus működésű. A kézi kompenzáció megvalósításához szolgáljon példaként a mindenki által jól ismert – nyomatékkompenzáción alapuló – egyenlőkarú patikamérleg vagy a háztartási mérleg, továbbá az impedanciamérés területéről a nullmódszerrel működő, kiegyenlített hídkapcsolások nagy száma.

Az automatikusan működő kompenzáció szemléltetéséhez tekintsük a 9. ábrán látható nyomatékkompenzációs nyomásmérőt.

A mérés befejezéséhez a kétkarú emelőként működő 3-jelű kar nyugalmi egyensúlyi állapota szükséges. Az érzékelők itt mechanikai kialakításúak – a kétkarú emelő bal és jobb oldala –, amelyek az erőből nyomatékot állítanak elő.

Az 1-jelű csatlakozáson megjelenő mérendő p_M nyomás a 2 szilfonmembránban F_M erővé alakul át, ami a 3 kart elfordítja. Az elfordulásból az 5-jelű induktív érzékelő (ez tölti be a nullindikátor szerepét is) és a 6 jelfeldolgozó áramkör (hídkapcsolás és teljesítményerősítő) az i_k áramot állítja elő, ami a 8-jelű áram-erő átalakító 4-jelű tekercsén átfolyva az F_k létrehozásával a nyomatékegyensúlyt visszaállítja.

A műszer kimeneti jele az erősítő i_k -árama (vagy az R terhelésen megjelenő U_M feszültség). A működtetéshez villamos segédenergiára van szükség (U_B).

A környezeti hatások csökkentésének ismertetése után a folytatásban megvizsgáljuk a visszahatás jelenségét, majd rátérünk a dinamikus karakterisztika elemzésére. A statikus és a dinamikus tulajdonságokat és azok kapcsolatát mintafeladatok szemléltetik.

(Folytatjuk!)